

Ensenyar a pensar històricament. El llegat de Pierre Vilar

Rosa Congost

Començaré recordant una data: juliol de 1988. Va ser, em penso, la darrera vegada que l'historiador Pierre Vilar va visitar Catalunya i de fet, possiblement, la darrera vegada que es va adreçar a un públic universitari. L'escenari va ser, precisament, aquesta Universitat de Girona. Pierre Vilar, que aleshores tenia 82 anys, va impartir un curs de deu hores en el marc dels cursos d'estiu de l'Estudi General de Girona. En aquelles classes, Pierre Vilar no es va pas limitar a repetir algunes de les seves idees conegudes. Els organitzadors ens hauríem acontentat amb això. Però ell ens va voler oferir molt més. En aquell curs, que li va donar l'oportunitat de connectar amb joves historiadors i historiadores —una oportunitat que ja no li oferia París—, Pierre Vilar hi va voler desgranar algunes de les seves darreres reflexions. Aquí va ser on vam sentir per primera vegada l'expressió *pensar històricament*.¹

Es tractava d'una expressió relativament nova en el vocabulari vilarià. Relativament, perquè connectava de ple amb una vella reivindicació de l'historiador: la

necessitat de practicar una *història raonada*. Passar de la reivindicació d'una història raonada a la reivindicació d'un pensament històric, però, significava donar un pas important en la forma de fer arribar al públic la seva manera de concebre la Història. L'expressió *història raonada* evoca sobretot una pràctica i una metodologia pròpies d'un ofici concret, d'un col·lectiu restringit, el dels historiadors. *Pensar històricament*, en canvi, era una pràctica recomanada a tots els ciutadans. Reflectia, doncs, una voluntat d'incidir en la manera d'analitzar els fenòmens del present. «Un plantejament com aquest —va dir— hauria de tenir repercussions immediates sobre el desig dels historiadors per aclarir problemes actuals».

Aquestes preocupacions de Pierre Vilar per a *aclarir* els problemes actuals tampoc no eren noves. En un llibre que recull algunes de les seves classes de la Sorbona dels anys setanta, hi veiem escrit: «El que esperem d'una història raonada és comprendre el passat per conèixer el present; aquest coneixement —afegia Vilar— requeria sotmetre a reflexió la informació “deformant” que ens arriba a través dels mitjans de comunicació». I, de fet, els inicis geogràfics de l'itinerari intel·lectual de Pierre Vilar, a la dècada de 1920, i el seu descobriment paral·lel de Catalunya, als

Rosa Congost és professora d'Història a la Universitat de Girona i editora del llibre de Pierre Vilar *Pensar històricament* (Tres i Quatre, 1995). Aquest text correspon a la lliçó inaugural del curs 2003-2004 llegida per l'autora a la Universitat de Girona.

quals em referiré més endavant, responien també a la mateixa voluntat.

Aquesta preocupació de sempre de Pierre Vilar pel present, no hem de catalogar-la com una voluntat d'incidir en els fóruns i els mitjans de comunicació reservats a una elit intel·lectual. Pierre Vilar era poc amic de signar manifestos i d'escriure articles periodístics, i sempre es va sentir incòmode amb l'etiqueta d'intel·lectual. La proposta que amaga l'expressió *pensar històricament* va molt més enllà del paper d'intermediari que un intel·lectual pot aspirar a fer entre el món i el pensament. El que ell propugnava encaixa amb la idea d'una funció social de l'historiador més majoritària, més a l'abast de tots els historiadors, que és la funció d'ensenyar la història. A la universitat, però també als instituts i a les escoles.

Però què vol dir *pensar històricament*? Per a Pierre Vilar *pensar històricament* volia dir tenir en compte les realitats diverses que s'amaguen darrere algunes paraules –per exemple, darrere els noms dels països o darrere les paraules abstractes– i esforçar-se per situar els fets en les seves justes coordenades de temps i d'espai. Quan ha passat? On? Necessitem datar i localitzar els fets, per a poder interrogar-los d'una manera adequada, és a dir, a partir del que ha passat abans.

No pensen històricament els que veuen les coses *com si fossin iguals des dels temps més remots*, i utilitzen expressions com ara: *Espanya és tal cosa, França tal altra...* Tampoc no pensen històricament els que interroguen els fets a partir del que saben que ha passat després. Perquè, deia Vilar:

pensar un fet, un període a partir del que sabem que passa després és força perillós:

podem acabar amb fórmules del tipus «Alemanya estava preparada per a ser protestant; i Espanya, pera ser catòlica», etc.

Pierre Vilar no pretenia pas haver descobert cap secret. Per això afegia:

No penso pas que hi hagi gent que negui aquestes coses: el segle XVI no és el mateix que el segle XX. Itàlia no és el mateix que Anglaterra: són coses que qualsevol accepta. El problema –advertia Vilar– és que moltes vegades no es té en compte.

Quan Pierre Vilar insistia en la necessitat de *pensar històricament* no pensava en els treballs dels historiadors –perquè és *una forma de pensar consubstancial*, deia, *al seu ofici*– sinó, sobretot, en les expressions que sovint llegia en els diaris i en els llibres, i escoltava per la ràdio i la televisió. L'hàbit de *pensar històricament* només podia adquirir-se per mitjà d'una educació adequada. És aquesta reflexió la que condueix Pierre Vilar a afirmar: «pensar històricament és l'educació històrica general que s'hauria de donar a tothom». Tot afegint: «però el que hauria d'ésser essencial per a la formació dels esperits, potser és massa perillós per als poders establerts, per a les ideologies dominants».

Pensar històricament, doncs, resumeix el pensament i les preocupacions no solament de l'historiador, sinó també de l'ensenyant i del ciutadà Pierre Vilar. És per aquesta raó que he volgut recollir aquesta expressió en el títol d'aquesta lliçó inaugural. Des de fa temps, a més, el tema de l'ensenyament de la història s'ha convertit en un tema d'una rara i permanent actualitat. Els membres de l'actual govern de l'Estat Espanyol també pensen, com Vilar,

que l'ensenyament de la història és un tema important. Si no ho pensessin no parlarien tan sovint de la necessitat de reformar-lo. Ara bé, les propostes que avui ens arriben de Madrid, del govern central, tot i atorgar un paper important a l'ensenyament de la història i a la figura del professor d'història, signifiquen un enfrontament clar amb les propostes defensades per Pierre Vilar. El prototipus de professor d'història imaginat per la ministra Pilar del Castillo és la imatge inversa del prototipus que exemplifica Pierre Vilar.

Fa anys que conviuen totes dues concepcions de la història i els dos tipus d'historiador. És necessari tenir present aquesta dualitat en qualsevol reflexió sobre el paper no solament de la història, sinó del conjunt de les humanitats en la societat. El 1988 la historiadora italiana Marina Cendonio, en una entrevista, va interpel·lar directament Pierre Vilar sobre aquest tema i li va preguntar: «Considera que els historiadors han tingut un paper important en el desenvolupament del món contemporani? Considera que poden desenvolupar una funció similar en la societat actual?».

En la resposta, Pierre Vilar va començar referint-se a alguns historiadors francesos del segle XIX. Un d'ells, Michelet, deia Vilar, «havia condensat d'alguna manera la memòria de França, en afirmar que França era una persona», i havia participat, doncs, «en la construcció d'aquest conjunt que es diu la nació francesa, en la seva unitat, en la seva indivisibilitat». Era innegable el paper que havien tingut aquests historiadors, però Vilar no els considerava *historiadors científics*. Pel que feia a la influència de la història científica, és a dir, de la història raonada, Pierre Vilar afirmava:

penso que si la noció i la visió de la història ben concebuda fos generalitzada, podria tenir efectes favorables. No crec en la fórmula de Valéry que concep la història com la pitjor de les coses. Però he de dir que Valéry té raó si pensem que la història també és Alemanya tal com la representava Hitler, o França tal com era representada a final de la Tercera República, i els perills que això comportava. En altres paraules, la història té els seus riscos, i potser ha tingut una influència negativa. La idea contrària és que una història ben raonada pot tenir una influència positiva. Malauradament, però, tinc la sensació que no ha tingut cap influència.

És necessari que obrim un parèntesi per a explicar en què consistia la *fórmula de Valéry*. Amb aquesta expressió, Pierre Vilar feia referència a les dures paraules que el poeta havia escrit sobre la Història a començament de la dècada de 1930. D'aquí, també, les al·lusions a les representacions d'Alemanya i França en el període d'entreguerres. En aquest context, Paul Valéry s'havia expressat en aquests termes:

La Història és el producte més perillós que la química de l'intel·lecte ha elaborat mai. Coneixem les seves propietats. Fa somniar, emborratxa els pobles, genera falsos records, exagera les seves reaccions, manté obertes les velles ferides, els turmenta quan estan reposant, els condueix al deliri de les grans deses o al de la persecució; i fa que les nacions siguin amargues, superbes, insuportables i vanes.

La Història —continua Paul Valéry— justifica el que vol. No ensenya rigorosament res. Perquè ho conté tot i pot donar exemples de tot. Quants llibres es publiquen amb

títols com aquests: Les lliçons d'això, Les ensenyances d'allò! ... Res de més ridícul si es llegeixen després dels esdeveniments que han seguit els fets que aquests llibres pretenien interpretar en el sentit del futur. En l'estat actual del món –conclou el poeta– el perill de deixar-se seduir per la Història és més gran que mai.

Aquest text de Valéry, publicat el 1931, havia tingut força ressò en els medis intel·lectuals francesos i, en concret, en una generació d'historiadors commoguda per la Primera Guerra Mundial. No és estrany, doncs, que el jove professor d'institut d'ensenyament secundari Pierre Vilar el convertís en un dels eixos del seu discurs en el repartiment de premis del Lycée de Sens, prop de París. La data, el 13 de juliol de 1937. La guerra civil espanyola estava demostrant als ulls de tot el món que no seria curta, i Vilar pressentia els inicis d'una segona guerra mundial. Davant d'un auditori de joves alumnes, i de pares d'alumnes, fent al·lusió a les acusacions de Valéry, Vilar es preguntava: «Però, Valéry ha accedit a les fonts adequades per a definir la història?» En tot cas, deia Vilar, era molt clar que Valéry no es referia a la història de Pirenne, i dels altres innovadors de la historiografia d'aquelles dècades. Vilar sabia que aquells pares tampoc no coneixien aquests historiadors: no en tenien la culpa. La majoria dels contemporanis no els havien llegit, va dir i, a més, «els vertaders historiadors no solen entrar a l'Académie Française». Però també es va mostrar optimista i esperançador: «són ells els que inspiren els nostres manuals d'ensenyament i els nostres cursos». És a dir, en el futur es veurien els seus fruits.

L'al·lusió als manuals d'ensenyament tenia la seva importància. Algunes associacions de pares d'alumnes acabaven de demanar que «tot examen d'història es limités a fer recitar una llista de dates apreses de memòria». Al llarg del seu discurs, Pierre Vilar propugnava una altra història, una història que ensenyés a pensar. Perquè la *història ensenyada* era l'única forma de combatre la història propugnada en els diferents mitjans de comunicació:

...el gran espectacle –va dir– que ens presenten els periòdics, el cinema i els discursos d'inauguració. Els nostres diaris es barallen a cops de novel·la històrica; i Hollywood gasta milions per recrear l'atmosfera de l'Imperi romà.

En molts d'aquests casos, l'historiador es limitava a proporcionar el detall de les notícies, les dates, els esdeveniments concrets; es tractava d'un paper petit. Però en altres ocasions, advertia Vilar, l'historiador

serà cridat per provar –savi fals– la puresa i la superioritat d'una raça, o per pledejar, com un advocat, per la reconstitució d'un imperi. No ens enganyem, la història no ha alimentat aquest orgull. És aquest orgull el que deforma la història.

Davant d'aquesta diagnosi, la proposta del jove Pierre Vilar era clara:

El perill només s'escampa si la vertadera història, modesta, pacientment elaborada a les universitats i prudentment ensenyada a l'escola, no ha fet el seu paper o si se li ha impedit –ja ho hem vist– de fer-lo.

El discurs de Vilar acabava amb un consell als alumnes —que deixessin de veure la història com una matèria que s'havia d'aprendre de memòria— i la proclamació d'un principi: «L'objectiu de la història és ensenyar-vos a pensar davant els problemes més greus del món».

Aquest salt de mig segle que acabem de fer, fins a 1937, ens ha permès de constatar diferents coses. En primer lloc, que els problemes actuals de l'ensenyament de la història no són pas nous. En segon lloc, que Pierre Vilar va estar preocupat per aquest tema des de molt jove i que, en ell, és molt difícil destriar les preocupacions de l'historiador de les de l'ensenyant. Des d'aquest punt de vista, la fórmula *pensar històricament* esdevé el millor antídote, el millor contraverí contra aquella història que Valéry havia considerat «el producte més perillós fabricat per la química de l'intel·lecte».

Tornem a situar-nos, doncs, al final de la dècada dels vuitanta, al moment en què Pierre Vilar decideix utilitzar l'expressió *pensar històricament* per resumir algunes de les seves inquietuds i preocupacions. Va ser el 1987 arran d'una notícia contemporània i, sobretot, per la manera com l'havien tractada els diaris, és a dir, els periodistes, no-historiadors: es tractava del procés judicial contra Klaus Barbie, un nazi. El diari *Le Monde* havia publicat un dossier titulat *Un procés per a la història*. El procés Barbie havia consistit a jutjar, segons les regles del dret civil francès, davant d'una audiència de jurat popular, un home de 75 anys, Klaus Barbie, que el 1942 (quan tenia 30 anys) dirigia, a Lió, la policia militar i la política nazi. Eren conegudes les seves activitats com a torturador. No era pas contra el procés que

Pierre Vilar escrivia. Eren els titulars dels diaris els que l'havien fet reflexionar: Un procés per a la Història? La reacció de Pierre Vilar va ser immediata: no eren pas els processos judicials els que aclarien la història. Era la història, l'anàlisi històrica, en tot cas, la que podia aclarir el procés. Dir que Barbie era un nazi, continuava Pierre Vilar, no aclaria res, no aportava res de nou sobre com eren els nazis. La història consistia a saber per què havien existit els Barbie, per què hi havia hagut aquest tipus d'individu en l'exèrcit hitlerià...

Assimilar el procés Barbie a la història significava, en paraules de Pierre Vilar, afavorir l'opinió que «la història estableix els fets, jutja els individus». Significava «impel·lir l'home del carrer a pensar la història i els fets històrics sentimentalment, moralment». Pierre Vilar defensava que el coneixement històric és d'una altra naturalesa, que consisteix a «comprendre i a esforçar-se per fer comprendre els fenòmens socials en la dinàmica de les seves seqüències».

Amb aquestes reflexions Pierre Vilar enllaçava amb la seva proposta d'història raonada, tal com l'havia desenvolupat als anys setanta en els seus cursos a la Sorbona. Pierre Vilar havia animat els estudiants d'història a combatre expressions tan corrents en el llenguatge quotidià com: *la història ens ensenya...* o *la història jutjarà...* Si diem que la història ensenya coses, els deia, «ens expressem com si el passat parlés per si mateix», sense adonar-nos que estem invocant una tradició. Calia lluitar també contra l'expressió *la història jutjarà...* perquè, segons Pierre Vilar, fàcilment acabava fent-nos confondre el *judici moral del record col·lectiu* amb el discurs de la historiografia dominant.

Totes aquestes reflexions ens presenten Pierre Vilar com un home del seu temps, interessat en el seu temps, que reflexiona sobre el seu temps. Aquesta característica marca el conjunt de la seva biografia intel·lectual, des dels orígens. La seva inicial vocació geogràfica reflecteix aquest interès pels fenòmens contemporanis. La investigació geogràfica li va semblar, als anys vint, la millor manera, va dir, d'apropar-se als grans problemes contemporanis: *economia, però també colonització i civilitzacions llunyanes*. El 1927, Vilar va començar a estudiar, com a geògraf, la Barcelona industrial. Pierre Vilar s'anà fent historiador observant Catalunya. Ho ha explicat moltes vegades. El 1987, en rebre el premi Ramon Llull de la Generalitat de Catalunya, va afirmar:

S'ha dit aquí, amb afectuosa exageració, que Catalunya em devia alguna cosa. No tinc tanta presumpció. Però el que jo sé perfectament és allò que jo dec a Catalunya.

Primer: li dec la meva vocació d'historiador. No és que tingui cap menyspreu per la meva vocació primera, que fou la de geògraf... Però la geografia o és eternitat o és actualitat. I jo em vaig adonar ràpidament que el segle XX s'explica pel segle XIX, pel XVIII, ... fins a les columnes romanes i a la prehistòria. Per això em vaig fer historiador.

Segona cosa que dec a Catalunya. A Catalunya, vaig plantejar per primera vegada a la meva consciència d'historiador la problemàtica que m'ha semblat, després, la més important a través dels segles: la dialèctica entre fenòmens de grups territorials i fenòmens de classes socials.

Allà mateix va explicar que el 1927, quan va arribar a Catalunya per primera vegada, se sentia, com tots els joves francesos de la seva generació intel·lectual —la de Sartre, Nizan, Lévi-Strauss— sobretot antimilitarista, antinacionalista, i fins i tot una mica antipatriota: «en reacció contra les exageracions patriotes dels anys 1914-1918, i davant el fracàs evident de la pau de Versalles». Però a la Catalunya del temps de la dictadura de Primo de Rivera es va trobar, inesperadament, amb un patriotisme, i un nacionalisme, que li foren *simpàtics*: *Simpàtics*, va dir, «evidentment, com a nacionalismes d'oposició, defensius, amb exigències de llibertat i esperances de progrés».

Molts d'aquells companys de generació també havien sortit de França. Els més cèlebres, Aron i Sartre, havien viatjat a una Alemanya en ebullició; certament aquell viatge i aquella estada van influir en la seva vida intel·lectual, però ho van fer d'una manera ben diferent de la influència que Catalunya va exercir sobre Vilar. La seva obra va tenir sempre present Catalunya. Una vegada, Vilar va dir que estava disposat a admetre que «la seva aventura amb Catalunya havia estat una història d'amor». És, sense cap dubte, una bella forma de subratllar el caràcter profund i determinant d'aquesta influència, com ho eren també els llaços estrets d'amistat que el matrimoni Vilar va establir en aquest país.

De fet, Vilar va viure poc temps a Catalunya; sumant els diferents períodes, van ser uns sis anys. Haurien pogut ésser-ne molts més si el 1948 no hagués estat obligat a abandonar el país. Aquest fet va dificultar, evidentment, el treball d'investigació sobre Catalunya. Si, després de 1948, Vilar es va obstinar a no abandonar la re-

cerca sobre el nostre país, va ser sobretot perquè el contacte amb el fet català li havia despertat un gran nombre d'inquietuds sobre les quals desitjava reflexionar en profunditat. A Catalunya, Vilar va veure-hi una realitat històrica prou complexa per a plantejar-li problemes historiogràfics nous; Catalunya resultava, en aquest sentit, atraient i absorbent.

Per això Vilar va escriure tan extensament sobre Catalunya, també en les seves comunicacions presentades en congressos internacionals. El contacte amb Catalunya li havia desvetllat la consciència d'historiador. I és aquesta consciència la que el porta a iniciar el primer dels quatre volums de la seva tesi amb aquestes paraules:

Perquè l'historiador és dins la història, «convé que tota obra d'historiador sigui situada d'antuvi, pel mateix autor, dins la projecció exacta que ell personalment atribueix tant al seu mètode de reflexió com a les circumstàncies de la seva investigació».

Així s'inicia *Catalunya dins l'Espanya moderna*, i segueix una llarga reflexió sobre la seva trajectòria intel·lectual. I és en el desenvolupament d'aquesta reflexió quan ens explica la clau de la metodologia del llibre: «Sé que aquesta obra no seria igual si jo no hagués agafat gust per una teorització que ajudés realment a extreure l'anatomia de les societats, i una aversió per les teoritzacions massa ràpides i les construccions "de moda"».

La voluntat d'extreure l'anatomia d'una societat remet a la idea d'una història total. Aquesta història, reivindicada des dels anys trenta pels historiadors de l'anomenada *escuela d'Annales*, admetia diferents aproximacions. Per a Pierre Vilar volia dir, sobretot, reflexionar sobre l'evolució històrica d'una societat, tenint present els di-

ferents elements que la constituïen, i les desigualtats i les contradiccions socials que la condicionaven i l'englobaven i defugint, per tant, les explicacions de caràcter unilateral. L'observació d'una realitat complexa, com la catalana, en què les contradiccions de classe conviuen amb el problema nacional, van reforçar en Pierre Vilar aquesta orientació. L'elaboració d'aquesta història era lenta, requeria hores d'arxiu, d'estudi i de meditació solitària, i era incompatible amb les teoritzacions massa ràpides i les construccions *de moda*. D'aquí l'aversion, confessada per Pierre Vilar, a les construccions *de moda* que solien amagar, deia ell, «la il·lusió d'una explicació fàcil i única» i, per tant, també en paraules seves, «la utilització abusiva pels historiadors de maneres de pensar antihistòriques».

Pierre Vilar, tanmateix, es va mostrar atent a les successives *modes intel·lectuals* del segle XX perquè hi veia un signe del temps: «totes les modes historiogràfiques tenen un sentit», va escriure. No és estrany, doncs, que la seva voluntat d'incidir en el present el conduís a combatre, successivament, el demografisme de tipus malthusian, el monetarisme, el quantitavisme ingenu de molts historiadors econòmics, l'ahistoricisme d'un Foucault, el pseudo-marxisme d'un Althusser, el ressorgiment de la història política a la manera de Raymond Aron. Ell mateix va exclamar: «Són molts "contres"!».

Impressiona, tanmateix, la perseverància de Pierre Vilar en tants *assaigs de diàleg* frustrats per manca de resposta. Com resulta també xocant, per a un historiador català, la solitud que es percep en moltes Actes de Congressos celebrats a França, en els quals la veu de Pierre Vilar ressona potent, però aïllada. És difícil no relacionar

aquest silenci amb la dinàmica de l'academicisme universitari. Aquesta dinàmica, per una banda, ha afavorit progressivament la segmentació del saber històric i ha tendit a rebutjar l'aspiració vilariana –i de molts altres– d'una història total. No solament Vilar no ha renunciat mai a aquesta idea, a aquesta necessitat, a aquest somni –com una vegada va dir– sinó que tampoc no ha deixat de reconèixer en la seva obra la influència del pensament de Marx. Es tracta, sobretot, del reconeixement d'uns mèrits: «Marx –diu– fou el primer savi que va proposar una teoria general de les societats en moviment». Per aquesta raó, des de Marx resulta més fàcil d'analitzar la història i, sense l'aplicació d'aquesta anàlisi, resultaria difícil veure la feblesa i l'anticientifisme de molts postulats de les ciències socials admesos com a neutrals en els medis acadèmics i científics.

Pensar així, als anys vuitanta i noranta, era mal vist en els medis intel·lectuals francesos. Pierre Vilar va intentar situar –el 1989, arran del bicentenari de la Revolució Francesa– el silenci que va envoltar l'obra del seu mestre Ernest Labrousse en aquesta conjuntura intel·lectual hostil: «... el silenci, quan un s'adreça al gran públic, és una desinformació conscient...». Davant de la ruptura generacional protagonitzada per molts dels seus deixebles, Pierre Vilar es preguntava: tan malament ens vam explicar? I també: així, per a ells, el nostre pensament, no era més que una moda?

Contrasta aquest silenci francès amb el paper que se li ha continuat reconeixent a Catalunya i a Espanya. I no és que la crisi del marxisme i del paradigma de la història total no s'hagi manifestat també en els medis intel·lectuals i historiogràfics del nostre país. Tanmateix, hi ha un element

que dificulta enormement el desprestigi global del marxisme i de la història total i aquest element és precisament l'obra de Vilar i la dels seus deixebles. Els historiadors catalans i espanyols difícilment poden *renegar* d'aquesta obra. Probablement avui *Catalunya dins l'Espanya Moderna* continuï essent, quaranta anys després de la seva publicació, el llibre més citat en el conjunt de les tesis doctorals d'història llegides a les universitats catalanes.

Ara bé, per a comprendre l'obra de Pierre Vilar, per a comprendre la seva metodologia de treball, no hem de separar els seus llibres de *teoria*, que reflecteixen sobretot el Pierre Vilar docent universitari, dels seus treballs d'*investigació històrica*. Si ho fem, correm el risc de desapropiar el conjunt de la seva obra. L'historiador que sent la necessitat d'explicar amb tant de detall i passió com ha arribat a confeccionar la seva obra, com ho fa Vilar en la Introducció de *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, és un historiador amb una metodologia històrica que no admet la dissociació entre investigació empírica i reflexió teòrica. No podem valorar la seva obra empírica si no valorem l'esforç de teorització que ha inspirat cadascuna de les seves línies i de les seves estadístiques. Però el fenomen també es dona a la inversa. Per a Pierre Vilar «la història és la constant referència del cas a la teoria i de la teoria al cas».

Hi ha un camí a seguir: la història raonada. La distinció entre l'historiador que *creu* i l'historiador que *pensa*, tan freqüentment evocada per Vilar, és molt suggeridora. No es tracta de creure en les classes, o en les nacions, sinó de pensar-hi. La història raonada que propugna Pierre Vilar és el joc fèrtil entre *observació* i *raonament*.

Aquesta història s'ha de reconstruir amb el pensament i s'ha de comunicar amb les paraules. Ja he dit que per a Pierre Vilar *pensar històricament* volia dir, sobretot, datar i situar les coses que s'amaguen darrere les paraules. Vilar va assenyalar, moltíssimes vegades, els problemes i els perills derivats del vocabulari. És difícil que algun autor superi Vilar en l'ús de cometes i cursives. És la seva manera de fer notar constantment, en qualsevol àmbit de reflexió, sobre qualsevol matèria, la necessitat de superar les trampes del llenguatge, és a dir, per dir-ho amb expressions seves, les trampes de les idees ja fetes, de la ideologia dominant, de la imputació al polític, de la imputació a l'estranger, de les modes, de les facilitats descriptives, de la rutina i de la mandra intel·lectual.

Es tracta, una vegada més, d'una reflexió que l'ha acompanyat durant tot el seu itinerari. El 1937, en el discurs pronunciat davant l'auditori d'alumnes i pares d'alumnes del Lycée de Sens, al qual ja hem fet referència, Vilar va advertir:

Avui vivim sota el domini de les paraules. ¡Races, estats, nacions, pàtries, tirania i demagògia, les paraules en «-tat», les paraules en «-ció», les paraules en «-isme», i totes les «-arquies» i totes les «-cràcies» del món! Hem d'acostumar l'adolescent a utilitzar honestament aquestes paraules, i a utilitzar-les segons el seu significat, a resistir amb èxit les deformacions a les quals estan sotmeses per tal de poder, més tard, somriure davant l'equívoc i indignar-se davant l'abús de confiança. Tanmateix, només mitjançant la història, aquestes paraules adquireixen un contingut. Probablement un contingut canviant. Però el mateix canvi ja porta una lliçó: matisa, acaba, defineix

les coses i les paraules. És aquest treball lent el de la recerca històrica.

Pierre Vilar no deixaria mai de fer aquest tipus de recerca. No és estrany, doncs, que el 1991 decidís titular provisionalment el llibre que la pèrdua de visió li impediria de continuar escrivint, un llibre destinat a ser traduït a cinc llengües, d'aquesta manera provocadora: *País, poble, pàtria, nació, estat, imperi, potència... quin vocabulari per a una Europa?* Feia dècades que Pierre Vilar reflexionava sobre aquests mots. Però en aquest títol, és impossible no veure-hi, alhora, el reflex de les seves investigacions sobre Catalunya i el seu interès pel present: què és Europa?

Insistent en la importància del lèxic, del vocabulari, Pierre Vilar reclama una història sense visions, sense dogmes, sense trampes. És a dir, la més difícil, la que requereix un esforç constant. És l'esforç de l'historiador científic. *Perquè l'historiador és dins la història...* és també l'esforç quotidià per comprendre la vida diària. Les seves converses, les seves lectures, les seves reflexions van alimentar contínuament el seu pensament d'historiador. I van conformar el seu programa d'historiador: «Nosaltres... no ens vam inventar el concepte d'història total: la vivíem».

Per a comprendre Vilar, hem de comprendre aquesta manera d'observar i de raonar. Els bons deixebles de Vilar no són els que més citen les seves paraules i les seves frases, no són tampoc els que han trobat en els textos vilarians receptes d'aplicació fàcil. Vilar ens ensenya, sobretot, les dificultats de ser historiador, la necessitat d'interrogar els documents contínuament, la conveniència de discutir qualsevol discurs.

Encara ens queda molt per aprendre de Vilar. Però qui pot negar avui que l'obra de Vilar ja ha acomplert un paper important en la nostra societat? Voldria acabar reprenent el tema de la funció social de la història i de l'historiador. Pierre Vilar havia respost, el 1988: «Penso que si la noció i la visió de la història ben concebuda fos generalitzada, podria tenir efectes favorables». I també, després de referir-se a la fórmula de Valéry, havia dit: «La idea contrària és que una història ben raonada pot tenir una influència positiva. Malauradament, però, tinc la sensació que no ha tingut cap influència».

Malgrat l'escepticisme que amaga la darrera frase, penso que en aquest aspecte Vilar ofereix, ell mateix, un cas molt interessant per analitzar. A Espanya i, sobretot, a Catalunya, és innegable la seva influència. Ja hem dit que es tracta de l'autor més citat entre els historiadors. Cal tenir present, és clar, que l'obra de Vilar enllaça amb la tradició històrica d'un Rafael Altamira, i coincidí, en el primer franquisme, amb l'empremta arrossegadora d'un Jaume Vicens Vives. Però la influència de Pierre Vilar ha traspassat el llinar acadèmic. El seu llibre *Història d'Espanya* ha estat el llibre d'història més venut a l'estat espanyol. És fàcil reconèixer la influència de l'obra de Vilar en la majoria de llibres de text d'història de l'ensenyament primari i secundari. També és possible veure les seves traces en molts treballs d'història local, alguns dels quals arriben al gran públic per mitjans ben insospitats: un programa de festa major, per exemple.

La facilitat amb què els polítics el citen podria ser tot un altre tema d'estudi. Fa uns quants anys, el que aleshores era alcalde de Girona, l'historiador Joaquim Na-

dal, arran de la visita a la ciutat del príncep Felip de Borbó, el va obsequiar amb els quatre volums, en català, de *Catalunya dins l'Espanya moderna* i un missatge: *Llegeixi'ls, i comprendrà el nostre país*. El reconeixement del president Jordi Pujol, tantes vegades explicat, va culminar en l'acte de concessió a Pierre Vilar de la Medalla d'Or de la Generalitat, el maig de 2000.

Recordo molt especialment un acte d'homenatge celebrat a París, el 1992, en el qual van intervenir dos dels seus deixebles de més renom: Josep Fontana i Ernest Lluch. L'historiador Josep Fontana va remarcar l'impacte de l'obra de Pierre Vilar en la realitat catalana subratllant la importància del fet que la consciència nacional hagués estat objecte, aquí, de les seves reflexions històriques. Els estudis de Pierre Vilar havien tingut efecte: després de la seva obra —deia Josep Fontana— l'expressió *som una nació* podia ser pronunciada sense connotacions racials. Ernest Lluch, al seu torn, va recordar en aquell acte que molts catalans i espanyols havien comprès millor Espanya, i havien après a ser demòcrates, en ple franquisme, llegint la prohibida *Història d'Espanya*. Lluch i Fontana insistien en la mateixa idea: l'obra de Vilar és una demostració clara que l'obra científica d'un historiador ha pogut exercir una influència positiva, i duradora, en el conjunt de la societat.

També és una prova d'aquesta influència que la Universitat de Girona hagi volgut dedicar a l'historiador Pierre Vilar la lliçó inaugural d'aquest curs 2003-2004. Agraïxo a l'equip de govern de la universitat que m'hagi atorgat l'honor i l'oportunitat de poder escriure-la i llegir-la. Avui, en la conjuntura intel·lectual de l'anomenat pensament únic, i en el context espe-

cífic, dins el món universitari, de l'anomenada crisi de les humanitats, el pensament històric corre el risc de ser marginat, i les paraules de Valéry tornen a tenir una perillosa actualitat. D'aquí prové la vigència del pensament i del llegat de Pierre Vilar. A condició, és clar, que entenguem que el seu llegat és, sobretot, el seu combat. □

1. Pierre Vilar va presentar a Girona les reflexions que havia desenvolupat un any abans a Àvila, en la conferència de clausura dels cursos d'estiu de la «Fundación Claudio Sánchez Albornoz», el 30 de juny de 1987, titulada «Pensar històricament». Ha estat traduïda i publicada en català en el llibre de Pierre Vilar, *Reflexions d'un historiador*, Universitat de València, 1992, pp. 121-145.

L'ESPILL

Núm. 17 — tardor 2004

Arguments conceptuals al voltant del nacionalisme.

Josep Costa

L'islam i les dones. Europa i l'islam. Un joc de miralls.

Yolanda Aixelà

La tomba del jardí (Notes d'un viatge a Jerusalem).

Josep Piera

La postcultura -a partir de George Steiner. *François*

Rastier

LITERATURA I CRÍTICA LITERÀRIA

De com es convia amb la crítica. *Màrius Serra*
Consideracions liminars sobre la crítica literària catalana. *Francesco Ardolino*

Els experiments amb gasosa. (O el paper de la crítica en el sistema literari català actual). *Manel Ollé*

L'autocrítica del crític. *Joan Triadú*

La democratització de la crítica cultural. *George Cotkin*

DOCUMENTS

El crític perfecte. *T. S. Eliot*

Salvador Dalí, un escriptor d'idees. *Vicent Santamaria*

Pico della Mirandola i el seu món. *Antoni Seva*

Rèquiem per la biologia molecular. *Michel Morange*

Quo Vadis, Física? *Martin C. Gutzwiller*

NOTES

La política lingüística del PP: pompa, circumstància i mala fe. *Ferran Isabel i Faust Ripoll*

Victor Klemperer. *Vicent Raga*

LLIBRES

Vicenç Riera Llorca i els papers d'exili. *Santi Cortés*

Madrid galàctic! *Josep Vicent Boira*

Articles robats. *Adolf Beltran*